

ket írta: „Egy Ausztriában szinte ismeretlen kultúrváros, Tata meglepte az összes osztrák résztvevőt és megnyerte őket barátinak.”

Az önkéntes néprajz- és nyelvjárásgyűjtők 1963-ban Tatán tartott konferenciáján hallottak alapján *Körmendi Géza* és *Túri Róbert* irányításával Komárom megye 77 településén több mint száz önkéntes gyűjtő, tanár és diák 1980-ra befejezte a gyűjtést. A 13 001 földrajzi nevet tartalmazó „Komárom megye földrajzi nevei” című kötet *Balogh Lajos* és *Ördög Ferenc* szerkesztésében 1985-ben hétszáz példányban jelent meg. A kiadvány sokoldalú anyagot tartalmaz mind a nyelvtudomány, mind a tárgyi és szellemi néprajz, a régészet, a település-, gazdaság-, művelődés- és helytörténetkutatók számára.

A néprajztudomány az 1960-as évekig fehér foltként tartotta számon Komárom-Esztergom megyét. Ennek megváltoztatását és a kutatások tanulmányokban megírt közlését vállalta a Komárom megyei Tudományos Ismeretterjesztő Társulat kiadásában, *Körmendi Géza* szerkesztésében 1985-től 1990-ig megjelent Komárom-Esztergom megyei néprajzi füzetek. A kiadványban hazai és felvidéki néprajzkutatók (*Kósa László, Selmeczi Kovács Attila, Lukács László, S. Lackovits Emőke, Liszka József, Körmendi Géza, Kövecses Varga Etelka, Fehérváry Magda, Gaál Ida, Tisovszki Zsuzsanna*) írásait, előadásait közölték.

Tatai kezdeményezésre kezdődött el tizenöt Komárom-Esztergom megyei és tizenhárom felvidéki (Szlovákia) községben a gyűjtés. Hároméves tematikus, kérdőíves néprajzi kutatást valósítottak meg. Az 1990-ben befejezett gyűjtőmunka összegzése és feldolgozása tanulmányokban 1992-től 1999-ig négy kötetben a *Paraszti élet a Duna két partján* címmel jelent meg.

Évtizedek óta hiányzott a megye néprajzosainak kutatási eredményeként a múzeumok adattárában elhelyezett, továbbá könyvekben, folyóiratokban, heti és napilapokban megjelent írárok bibliográfiájának megjelenítése. Ezt a hiányt pótolta *Túri Róbert* szerkesztésében 2001-ben megjelent *Komárom-Esztergom megye néprajzi bibliográfia* című munkája. Az anyag gyűjtését 1995-ben zárta le.

A város történetéről az elmúlt ötven évben több tudományos értékű könyv jelent meg. Tata múltját tárta fel az őskortól 1970-ig a Tata története I. és II. kötete, melyek 1979-ben és 1985-ben a város kiadásában jelentek meg. Mind szemléletében, mind a tényanyag feldolgozásában a két község politikai, gazdasági, társadalmi, oktatási, egészségügyi és kulturális fejlődésének reális történeti elemzését adja a rendszerváltozás után 1998-ban megjelent *Tata és Tóváros története a két világháború között (1920–1939)*, és folytatásaként a 2001-ben napvilágot látott *Tata és Tóváros története 1939 és 1949 között*.

Tata az 1867. évi kiegyezés óta katonaváros, s ennek a történetét írta meg hat szerző 2001-ben kiadott *Tata katonái 1869–1999* című könyvben.

Az Esterházyak a XVIII. és XIX. században alkalmaztak zenészeket és énekeseket, akik a templomban, később a színházban adtak elő zeneműveket. Évszázadokon át megmaradt ez a hagyomány és Tatának mindig híres volt az énekkara és a zenekara. Ezt a múltat dolgozta fel *Baranyi József* a 2002-ben megjelent *Tata énekes múltja és jelene 1747–2002* című könyvében.

Ötven év egy ország történetében szempillantásnyi idő, egy település életében érdemes az ünnepélyes visszatekintésre. Tata lakossága örömteli és fájdalmas politikai változásokkal, nehéz hétköznappokkal, jó és rossz döntésekkel egyaránt kikövezett úton élte meg az ötven évet és jutott el 2004-ig.

Körmendi Géza

Oroszlány ötven éve város

Oroszlány húszezer lakosú bányaváros a Vértesalja erdős, dombos vidékén. Falu és város egyszerre, ugyanis az 1950-es években kezdődő városépítés szinte érintetlenül hagyta a régi településrészt, amelyet 1701-ben Nyitra, Pozsony és Trencsén megyéből Eszterházy Antal birtokára települő evangélikus szlovák jobbágyok alapítottak a törökök által 1543-ban elpusztított középkori falu helyén. A vidéken az őskortól kezdve minden időben éltek emberek. Kőkori, bronzkori és avar kori régészeti leletek tanúskodnak erről. A X. század végétől a Vértes a

Csák nemzetség szállásterülete volt. A mai Oroszlány területén a középkorban két várat építettek (Oroszlánkő és Gerencsévár), valamint egy bencés monostort (Vértesszentkereszt), és egy premontrei prépostságot (Majk) létesítettek. A Csákok után a Rozgonyiak és az Újlakiak voltak a birtokosok. A vértesszentkereszt bencés apátság elnéptelenedett monostorát Mátyás király a fehérvári domonkosoknak adta. „Possessio Oroszlánkew” Gesztes várához tartozott. 1536-ban Oláh Miklós még említi, de 1543-ban török kézre került és elpusztult. Azóta a források Pusztá Oroszlánkő néven említik. 1629-ben a gesztesi uradalommal együtt az Eszterházy család tulajdonába került. 1701-ben Eszterházy Antal telepítette be, de mivel ő a Rákóczi-szabadságharcban végig kitartott a fejedelem mellett, birtokait testvérei kapták a Habsburgok oldalán tett szolgálataikért. Így lett Oroszlány földesura Eszterházy József.

A mostoha természeti viszonyok ellenére a XVIII. században gyorsan fejlődött a falu. II. József korában az első népszámlálás adatai szerint Oroszlányon 149 házban 251 család, összesen 1432 ember élt. Az 1820-as években megállt a növekedés. A népességszám 1828-ban a legnagyobb: 1810, a XIX. század közepéig csökkenő irányzatú, a század végén pedig stagnál. A XX. század első évtizedeiben a faluból 325 ember – többségük szlovák – vándorolt ki Amerikába. A XIX. század közepéig békességben éltek egymás mellett a magyarok és a szlovákok, a század második felében azonban a pánszlávizmus erősödése és az erőszakos magyarosító törekvések miatt kiéleződtek a nemzetiségi ellentétek. Az 1880-as években országos megbotránczást okozó zavargások okozója lett az oroszlányi szlovák-magyar nemzetiségi viszálykodás, az úgynevezett „oroszlányi pánszláv ügy”. Később helyreállt a béke. Az oroszlányi szlovákok többsége az asszimilációs törekvések ellenére megőrizte anyanyelvét és nemzeti hagyományait. 1946-47-ben 70 oroszlányi szlovák család települt át Csehszlovákiába.

Oroszlány a nagyhatárú községek közé tartozott. Határa a XIX. században meghaladta a 7000 holdat, ennek körülbelül a fele erdő volt. Így a jobbágyok által művelhető terület kevésnek bizonyult, s az is nagyrészt silány, keveset termő szélhordta homokbucka vagy kopár legelő. A vidék természeti kincsei az erdők voltak és a Vértes vizét összegyűjtő patakok, amelyek malmokat hajtottak, partjukon dúsabban nőtt a fű, medrüket néhol halastavakká duzzasztották. A föld rejtett kincsenek, a barnaszénnek a feltárása csak a XX. században változtatta meg a táj arculatát s az itt élő népek életét. A föld nem nyújtott megélhetést, ezért nem is a földművelés volt a fő foglalkozás, hanem a favágás, a hamuzsírfőzés, a szénégetés, a mészégetés és a fuvarozás.

A jobbágyfelszabadítás után a kapitalista fejlődés meggyorsította a paraszti társadalom felbomlását. Az elszegényedő rétegek az iparban, főleg a XIX. század végén kezdődő szénbányászatban kerestek megélhetést. Egy 1902-ben készült egyházközségi jegyzőkönyv szerint az oroszlányi lakosok közül több mint százán az alsógallai bányatelepen dolgoztak. Oroszlányon csak az 1930-as évek végén kezdődött a szénbányászat. A település életében az 1937-ben meginduló és gyorsan fejlődő bányászkodás jelentett nagy változást. Kezdetben napi egy-két vagon szenet hoztak felszínre. 1939-ben a XVI-os akna megnyitása után a napi termelés 25-30 vagonra nőtt. A háborús konjunktúra hatására fokozódott a széntermelés. Újabb bányüzemek létesültek. A szenet kezdetben kötélpályán szállították Tatabányára. A vasúton történő szállítás 1950-ben vált lehetővé, amikor a környei vasútállomástól Oroszlányig szárnyvonalat építettek. 1965-ben villamosították a vasútvonalat. 1957-ig az oroszlányi bányák Tatabányához tartoztak. Akkor vált önállóvá az Oroszlányi Szénbányák Vállalat. 1965-ben 9462 dolgozót foglalkoztattak az oroszlányi bányászatok.

A szénbányászat fejlődésével a település is gyorsan növekedett. 1938 és 1941 között Romániából, Petrozsény és Lupény környékéről települtek át a magyar bányászok, valamint a franciaországi és belgiumi emigrációból visszatérő bányászok kaptak itt munkát. Lakásokról is gondoskodni kellett. A MÁK Rt. már 1940-ben határozott egy 600 lakásos lakótelep felépítéséről. Ez három év alatt lett kész. A háború után még gyorsabb ütemben növekedett a település. 1949-ben és 1950-ben több száz nógrádi, 1951-ben pedig 350 brennbergi bányász települt Oroszlányra. Az ideiglenes jellegű bányász kolóniák építése után 1949-ben kezdtek építeni az első emeletes lakóházakat. 1954-ben, amikor a települést várossá nyilvánították, 1617 lakásban és a munkásszállásokon majdnem tízezer ember élt. A széntermelés volt az alapja a hőerőműnek is, amely 1961-től termel áramot.

A város új katolikus temploma a zöldövezetben

A gyors növekedés az 1960-as évek közepéig tartott. 1965-ben már tizenegy bányauzemben termeltek, de akkor a szénbányászatot visszafejlesztették, s ez a város fejlődését és megakasztotta. Az 1970-es évek elején újabb fellendülés kezdődött. A város lakosságának száma 1973-ra elérte a húszezretet. Az újabb fellendülés nem sokáig tartott. Sorra szűntek meg a bányauzemek. Az 1990-es években már csak a XX-as aknában és a Márkushegyi bányában termeltek. Ezek a bányauzemek 1994-ben egyesültek a Vértesi Erőművel. Jelenleg a Vértesi Erőmű is eladó, de eddig még nem találtak vevőt.

A bányák megszüntetése miatt új ipari üzemek létesítése vált szükségessé. 1971-ben a felszámolt XIX-es akna épületeiben megalakult a Duna Cipőgyár oroszlányi telepe. 1979-ben a XVIII-as akna helyén a Kontakta Gyár kezdte meg a termelést. Működött még Oroszlányon egy írószer szövetkezet, egy bőrfeldolgozó szövetkezet, műanyagtechnikai szövetkezet, a Fővárosi Vegyesjavító Vállalat oroszlányi üzemegysége.

A gazdasági változás Oroszlány lakosságának foglalkozási struktúráját alapvetően átalakította. 1930-ban még a lakosság 77 százaléka a mezőgazdaságból élt. A bányászkodás első évében, 1938-ban csak hatvan oroszlányi ember dolgozott a bányában. 1960-ra a bányászok aránya 74 százalékra nőtt, a mezőgazdaságban dolgozóké 3 százalékra csökkent. Az egyéni gazdák termelőszövetkezetekbe kényszerültek, majd 1976-ban öt szomszédos település termelőszövetkezeteit Oroszlány és Vidéke Mg. Tsz. néven egyesítették. A földművelő lakosság helyzetét súlyosbította, hogy az épülő lakótelep részére nagy területeket vettek igénybe a legjobb minőségű földekből.

A település kiemelkedő pontja a Haraszt-hegy. Ez választja el a falut a várostól. A XIX. században szőlőt műveltek a hegyoldalon. Ma egy része park. Itt van a hősi emlékmű. A hegy tetejéről messze látszik a város legfeltűnőbb jelképe, a 25 méter magas, tölcser alakú víztorony. Gyakorlati jelentőségét elveszítette, mert a regionális vízmű Tatabányáról látja el vízzel a várost. A hegyről körülnézve egyik oldalon a falu utcáit látjuk. A falusi házak közül kiemelkedik az 1787-ben barokk stílusban épült evangélikus templom. Mögötte húzódik meg a reformátusok 1984-ben épített egyszerű temploma. A római katolikusok Szent József temploma a Haraszt-hegyi úton a hegy lábánál épült, a régi temető helyén. 1994-ben szentelték fel a hagyományos és modern építészeti elemeket vegyítő épületet. A hegy másik oldalán a városi házakat, utcákat látjuk. Ezek jól jelzik az építészeti irányzat változásait. Az 1950-es években még téglából, az 1960-as években betonelemekből, majd házgyári blokkokból építették az ál-

talában alacsony, legfeljebb négyemeletes lakóházakat. Tízemeletes ház csak három épült a Táncsics Mihály utcai lakótelepen. A város fő utcája a Rákóczi Ferenc út. Ennek a Haraszt-hegy felőli oldalán alakították ki a városközpontot. Itt található a városháza és a könyvtár. Előtte a város főterén a három bányászt ábrázoló szoborkompozíció áll. A városháza és a művelődési központ mögött van a sportcsarnok és az uszoda. A Rákóczi Ferenc útról az Alkotmány utca vezet a régi faluba. Az utca elején, az egyik oldalon a szakorvosi rendelő modern épülete áll, s vele szemben az egykori falusi kocsmá, a Czermann Vendéglő. Innen a Nyárfaligetbe jutunk, ahol az 1848-49-es forradalom és szabadságharc emlékére 1948-ban negyvennyolc nyárfát ültettek, 1998-ban itt állították fel Kossuth Lajos szobrát.

A Kossuth Lajos utca a falut köti össze a várossal. Itt találjuk a Lengyel József Gimnáziumot, amelyet 1965-ben építettek. Tervezője Dávid Károly volt, aki a budapesti Népstadiont tervezte. Később bővítették, korszerűsítették, s benne kapott helyet a Bakfark Bálint zeneiskola. A gimnázium közelében a Kossuth Lajos utca és az Asztalos utca sarkán áll az Eötvös Lóránd Műszaki Középiskola impozáns épülete, amely az 1950-es évek építészeti stílusát idézi. Az iskolát 1953-ban alapították, s kezdetben a vágásképzést szolgálta. Később megváltozott a profilja, s ma főképp villamosági, informatikai és mechanikai szakembereket képez. 2000-tól főiskolai oktatás is folyik az intézményben.

A gazdasági fejlődés, a népesség számának növekedése, a lakóházak, középületek, közművek mellett a városi rang feltétele az oktatási, művelődési és egészségügyi intézmények létrehozása, működése is. 1939 előtt Oroszlányon egy háromtantermes evangélikus elemi iskolában tanított három tanító. A bányatelep növekedése újabb iskolák építését tette szükségessé. 1947-ben, egy ügynevezett barakkiskolában is megkezdődött a tanítás. Az első korszerű iskolát 1950-ben építették. Ezt követően 1958-ban, majd 1981-ben adtak át újabb általános iskolát. A szakmunkásképzés 1953-ban kezdődött, a felnőttoktatás 1957-ben. 1962-ben a tatbányai Árpád Gimnázium kihelyezett osztályt indított. Önálló gimnázium 1966-tól működik.

A kamalduli remetesség bejárata

A város kialakulásával a település kulturális élete is megváltozott. 1945 előtt az Országos Faluszövetség keretében működő népművelési bizottság irányította a falu kulturális életét. 1935-től működött az Evangélikus Ifjúsági Egyesület. 1946-ban Felsőtelepen művelődési ház épült. Rajk László nyitotta meg, s róla nevezték el. 1953-ban egy lakóbarakk átalakításával hozták létre a Petőfi Sándor Művelődési Házat. 1954-ben egy városzéli barakképületben alakult meg a városi könyvtár. Jelentős kulturális esemény volt a Városi Művelődési Központ megnyitása 1974-ben. A városi könyvtárat is itt helyezték el. Meg kell említeni az Ady Film-színházat, a Bányász Múzeumot és a Tájházat.

Egészségügyi ellátásról 1945 előtt alig beszélhetünk, orvos sem volt a faluban. 1945 nyarán egy barakképületben rendezték be az első orvos rendelőt. 1951-ben nevezték ki a második orvost, 1957-ben szülőotthon nyílt. A következő évben gyógyszerár épült, 1961-ben bányamentő állomás alakult. 1973-tól egy központi szakorvosi és egy üzemorvosi rendelőintézet, öt felnőtt és három gyermek körzeti rendelő állt a lakosság szolgálatában. Az idősek klubjában 90 idős embert gondoznak. A megszüntetett szülőotthon helyén egy átmeneti elhelyezést biztosító intézmény (Gyógyház) működik, ahol reumatológiai és fizioterápiás kezeléseket végeznek.

E rövid településtörténeti ismertetés végén vegyük számba a műemlékeket. Minden település féltett kincsei ezek, de egy fiatal városban nem lehet sok belőlük. Oroszlányon hármat említhetünk. Már volt szó az 1787-ben épített barokk stílusú evangélikus templomról. Figyelmet érdemel a mennyezetig felnyúló oltárkép, amely az Olajfák-hegyén imádkozó Jézust ábrázolja a három alvó tanítvánnyal. A szószerk oldalán a hegyi beszédek ábrázoló fametszet látható. Mind az oltárkép, mind a szószerk a majki kolostorból került Oroszlányra.

A középkori várak emlékét már csak az írások őrzik, de a vértesszentkeresztii bencés apát-sági templom és kolostor romjai ma is láthatók Oroszlány, Bokod és Pusztavám között a Vértesszentkeresztii hegység egyik erdős magaslatán. Ezek a romok a magyarországi román kori építészet jelentős emlékei. A XII. század első felében már állott a Csák nemzetség monostora: egy kőből épített templom két oldalkápolnával s a hozzáépített kolostor. Az 1480-as években a leromlott épületet gótikus részletekkel kiegészítve a dominikánusok állították helyre. A XVIII. században az épületegyüttes maradványait kezdték széthordani a dadi, a szendi, a pusztavámi templomok építéséhez és az Eszterházy család csákvári és tatai angolparkjába, ahol műromok készítéséhez használták fel. A tatai Kuny Domokos Múzeum kiállításán láthatók a műemlék fontosabb darabjai.

A Vértesszentkeresztii leglátogatottabb nevezetessége Oroszlány közelében a fehérvári út mellett Majk. A középkorban premontrei prépostság működött itt. Oklevelek tanúsítják Zsigmond király és felesége majki tartózkodását. A török hódoltság idején a kolostor lakói elmenekültek, az épületek pusztultak. 1727-ben Eszterházy József tulajdonába került Majk, majd ő 1733-ban a kamalduli szerzetesrendnek adományozta. Franz Anton Pilgram irányításával lakócellákat, templomot, kolostort és egy emeletes főépületet építettek barokk stílusban. A templom 1753-tól 1770-ig épült. Pilgram halála után Fellner Jakab fejezte be az építést. II. József 1782-ben feloszlatta a kamalduli rendet. A XIX. század elején bérlők használták az épületeket, akik posztókészítő üzemet hoztak létre benne.

1860-ban Eszterházy Móric a főépületet vadászkastéllyá alakította át, meghagyva a még ép barokk részleteket. A második világháború végén a kastély egyik szárnya leégett. A megmaradt épületrészben egy ideig katonai kórház, majd munkásszállás volt. 1946 és 1950 között a Magyar Írók Köre bérelte, 1952-ben államosították. 1959-ben a kastélyt műemlékké nyilvánították, 1980-ban felvették a természetvédelmi területnek és műemlékek jegyzékébe. 1985 óta a Magyarországi Kulturális Örökség listáján is szerepel.

Születésnapi köszöntésként mit kívánhatunk az ötven éves Oroszlánynak? A szénbányászati felszámolása után a szénre épült város jövője bizonytalanra válik, további növekedés nem várható. Az lenne a legfontosabb, hogy azok az emberek, akik itt otthonra leltek, emberi kapcsolatokkal ide kötődnek, továbbra is Oroszlányon dolgozhassanak, biztonságban és békében élhessenek. Ezt kívánjuk a fiatal város minden lakójának.

Gyütszi László